

ПОЛІГРАФНІ ТЕСТИ В ЕКСПЕРТНІЙ ПРАКТИЦІ: ПРАВИЛА ЇХ ПОБУДОВИ ТА ПРИЙОМИ ЗАСТОСУВАННЯ

Мотлях О.І.,

д. ю. н., доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Науково-навчальний інститут права та психології

Національної академії внутрішніх справ

У статті досліджується питання місця поліграфічних тестів, що становлять основу проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа. Аналізуються особливості побудови експертом-поліграфологом відповідних тестів, які виступають для підекспертної особи стимулами (подразниками) її емоцій шляхом збудження в неї окремої частини підкоркової області зі зміною діяльності вегетативної нервової системи. Розкривається специфіка використання «непрямих методів» і «прямих (безпосередніх) методів» у проведенні вказаної вище експертизи та її результатів для порівняння з даними, отриманими досудовим слідством від підекспертної особи в процесі проведення слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: поліграф, експерт-поліграфолог, психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа, відкрите кримінальне провадження, «непрямі методи» та «прямі (безпосередні) методи» тестування.

Motlyah A.I. / ПОЛИГРАФНЫЕ ТЕСТЫ В ЭКСПЕРТНОЙ ПРАКТИКЕ: ПРАВИЛА ИХ ПОСТРОЕНИЯ И ПРИЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ / Национальная академия внутренних дел, Украина

В статье рассматриваются вопросы места полиграфических тестов, которые формируют основу проведения психофизиологической экспертизы с использованием полиграфа. Анализируются особенности построения экспертом-полиграфологом соответствующих тестов, которые выступают для подэкспертного стимулами (раздражителями) его эмоций путем возбуждения у него отдельных частей подкорковой области со сменой деятельности вегетативной нервной системы. Раскрывается специфика использования «непрямых методов» и «прямых (непосредственных) методов» в проведении обозначенной выше экспертизы и ее результатов для сравнения с данными, полученными досудебным следствием от лица подэкспертного в процессе проведения следственных (розыскных) действий.

Ключевые слова: полиграф, эксперт-полиграфолог, психофизиологическая экспертиза с использованием полиграфа, открытое уголовное производство, «непрямые методы» и «прямые (непосредственные) методы» тестирования.

Motlyah A.I. / POLYGRAPH TESTS IN EXPERT PRACTICE: THE RULES OF THEIR CONSTRUCTION AND METHODS OF USE / National Academy of Internal Affairs, Ukraine

Prominent in the process of psychophysiological examination using polygraph belongs properly trained polygraph expert-test survey of the subject people. They are the verbal stimuli (stimuli) applied to a polygraph expert, the person of the subject by emotional arousal in her separate part subcortex region with the change of the autonomic nervous system.

The process of construction and use of polygraph tests in expert practice includes the following steps: a) Preparatory which polygraph expert, studying it provided copies of the investigation to review and conduct PFEVP, finds a subject expert task; b) pre-test interview that represents the communicative process of communication with the polygraph expert of the subject individual; c) the final wording of the test is to determine the types of question, the number and choice of appropriate methods for practical application expert.

The first stage is the proper identification of the subject, purpose and objectives PFEVP as the initiating side of this expertise is not always aware of its content and tries to expert polygraph important decisions for criminal proceedings.

The second stage – the pretest interview with polygraph expert of the subject entity that provides a setting between psychological contact in the process of PFEVP and implementation of activities related to the discussion of issues that form the basis of test questions.

The third stage – the final wording of the test, and it is crucially important for the polygraph expert, as is its decision to determine the types of question papers for the subject, the number and choice of methods for practical use.

Key words: polygraph expert polygraph, psychophysiological examination using polygraph open criminal proceedings, «indirect methods» and «direct (direct) methods» testing.

Постановка проблеми та її актуальність. Встановлення об'єктивної дійсності у відкритому кримінальному провадженні щодо виненого та зареєстрованого в Єдиному реєстрі досудових розслідувань кримінального правопорушення (далі – ЄРДР) багато в чому залежить від своєчасного проведення різних видів судових експертиз, у тому числі з використанням поліграфа. Оскільки поліграф в Україні на даний час немає законодавчого закріплення, а діяльність з його застосування регулюється підзаконними актами, вимоги до такого виду експертних досліджень та психофізіологічних експертиз мають свій особливий зміст. Безпечність, надійність і достовірність отриманих даних є основними критеріями проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа (далі – ПФЕВП). Дотримання цих основоположних принципів надає особі додаткові гарантії щодо реалізації її законних прав у кримінальному процесі України.

Ефективність проведення ПФЕВП залежить від якості підготовки експертом-поліграфологом тестів опитування та їх змістовного навантаження. Вони являють собою певний комплекс спеціально сформульованих і в певному порядку розташованих запитань відповідно до їх значущості в міру наростання, уточнення і закріплення отриманих ін-

формаційних даних від підекспертної особи на поліграфі. На жаль, у даному питанні є низка проблемних аспектів, які потребують оцінки, уточнення, вироблення й прийняття щодо них конструктивних рішень.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження основних засад цього питання знайшло відображення в наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених: В.І. Барка, О.В. Белюшиної, О.Г. Венеріної, В.О. Варламова, Г.В. Варламова, Я.В. Комісарової, В.М. Князева, М.М. Корчагіна, Т.Р. Морозової, Р.І. Могутина, В.В. Семенова та ін.

Метою цієї статті є аналіз питання, пов'язаного з особливостями підготовки експертом-поліграфологом спеціальних тестів (стимулів) підекспертній особі на основі «непрямих» та «прямих (безпосередніх) методів» і практичного їх застосування в процесі проведення ПФЕВП для ефективного розслідування кримінальних правопорушень, зареєстрованих в ЄРДР.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання:

– розглянути процес формування етапів побудови поліграфічних тестів в експертній практиці та розкрити їх особливості;

– проаналізувати тести «непрямих методів» як складових ПФЕВП та показати їх місце в системі знань поліграфолога, діяльність якого спрямована на сприяння кримінальному судочинству;

– дослідити специфіку впровадження експертом-поліграфологом «прямих (безпосередніх) методів» у процес проведення ПФЕВП та формування на їх основі відповідних тестів, що дають можливість досудовому слідству отримати нові або ж додаткові інформаційні дані для розслідування вчинених злочинів.

Виклад основного матеріалу. Поліграфні тести – це застосовані експертом-поліграфологом до підекспертної особи словесні стимули (подразники) емоцій шляхом збудження в неї окремої частини підкоркової області зі зміною діяльності вегетативної нервової системи. Вітчизняна та зарубіжна емпірична практика показує, що результативність виконання ПФЕВП безпосередньо залежить від умілої побудови спеціального тесту експертом-поліграфологом. Він конструюється таким чином, щоб зміни в динаміці психофізіологічних показників особи відбувалися через тестові стимули (подразники), які є визначальними при виявленні в неї прихованої чи неправдивої інформації, що має відношення до предмету ініційованої та призначеної експертизи.

Підготовка тестів відбувається експертом-поліграфологом за можливої участі ініціюючої сторони проведення ПФЕВП на основі даних матеріалів відкритого кримінального провадження у вчиненому та розслідуваному кримінальному правопорушенні.

Процес побудови та застосування поліграфічних тестів в експертній практиці включає такі етапи:

а) підготовчий, на якому експерт-поліграфолог, вивчаючи надані йому слідством копії матеріалів для ознайомлення і проведення ПФЕВП, з'ясовує предмет експертного завдання;

б) передтестову бесіду, що являє собою процес спілкування експерта-поліграфолога з підекспертною особою для:

– встановлення між ними психологічного контакту;

– ознайомлення особи з правилами проведення експертизи та її особливостями;

– обговорення ключових питань предмету ініційованої експертизи;

в) остаточне формулювання тесту, тобто визначення типів тестових запитань, їх кількості та вибір відповідної методики для практичного експертного застосування.

Перший етап полягає у правильному визначенні предмету, мети і завдання ПФЕВП, оскільки ініціююча сторона проведення цієї експертизи не завжди розуміє її зміст і намагається перекласти на експерта-поліграфолога прийняття важливих рішень у відкритому кримінального провадження, зокрема воліє, щоб він сформулював обвинувачення чи виправдання підекспертного, який виявив бажання щодо своєї участі у ПФЕВП і дав на це письмову згоду з метою перевірки правдивості інформаційних даних, наданих ним раніше досудовому слідству. Наголошуємо, що це не входить у компетенцію експерта-поліграфолога. Більше того, результати проведеної ПФЕВП не мають переваги перед іншими видами виконаних судових експертиз, а тому можуть бути взятими до уваги кримінальним судочинством або ж ні. Тобто експертний висновок, як складова кримінального процесу, в сукупності з іншою зібраною доказовою базою у відкритому кримінальному провадженні слугує підставою для прийняття процесуальних рішень лише органами досудового слідства.

Щодо матеріалів кримінального розслідування злочинів, які надаються експерту-поліграфологу для ознайомлення ініціатором експертизи перед проведенням ПФЕВП, то їх перелік є індивідуальним, залежно від мети та завдання. Це можуть бути копії протоколів: слідчого

огляду, допиту (в тому числі проведеного одночасного допиту двох чи більше вже допитаних раніше осіб), обшуку, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту; об'єктів криміналістичної ідентифікації, які містяться в матеріалах кримінального провадження: письмових документів, експертних висновків проведених інших видів судових експертиз, фото-відео матеріалів, предметів, речей тощо. Усе це дасть змогу експерту-поліграфологу краще зорієнтуватися в обставинах події вчиненого злочину, її особливостях та виробити власну тактику й стратегію, спрямовану на ефективне проведення ПФЕВП і належне виконання поставленого перед ним досудовим слідством завдання.

Другий етап – це передтестова бесіда експерта-поліграфолога з підекспертною особою, що передбачає як встановлення між ними психологічного контакту в процесі проведення ПФЕВП, так і виконання таких дій:

– знайомство з підекспертною особою та уточнення стану її самопочуття на час підготовки до виконання експертизи (з'ясування загального стану здоров'я; наявності в неї хвороб, у тому числі хронічних; вживання особою медикаментів, алкогольних напоїв, наркотичних речовин, психотропних препаратів перед проведенням ПФЕВП тощо);

– роз'яснення підекспертній особі її прав та забезпечення гарантій під час виконання цієї експертизи (надання кваліфікованого пояснення особі щодо її права на відмову в проведенні ПФЕВП; відсутності жодних загроз її життю і здоров'ю з боку науково-технічного приладу – поліграфа – та його складових; нерозголошення відомостей щодо результатів проведення цієї експертизи, окрім її ініціатора та на вимогу інших уповноважених органів України з урахуванням засад чинного законодавства України);

– уточнення даних, пов'язаних із предметом, метою та завданням ініційованої експертизи (забезпечення виконання головної умови ПФЕВП – щирості, відкритості, сприяння підекспертної особи експерту-поліграфологу в перевірці наданих раніше досудовому слідству інформаційних даних щодо обставин розслідуваної події злочину);

– з'ясування питання щодо володіння підекспертним знаннями поліграфа: якою мірою та з чим вони були пов'язані (уточнення даних, на кшталт чи проходила раніше особа будь-які перевірки на поліграфі, де, коли і з яких питань та які були отримані результати проведеного дослідження чи експертизи);

– ознайомлення підекспертного з правилами проведення ПФЕВП та її особливостями (чи є в особи розуміння, як вона має поводитися під час запису тесту; що собою являють тести опитування на поліграфі; як відбувається запис реакцій на стимули (подразники) з відображенням амплітуд коливання на поліграмі тощо);

– проведення попередньої (ознайомлювальної) бесіди з підекспертним та обговорення з ним порядку запису пробного тесту (запис тесту на ім'я чи прізвище особи, з поясненням їй, у чому полягає необхідність проведення такого тесту);

– пересвідчення в тому, що відомо підекспертній особі про обставини та деталі розслідуваної події відкритого кримінального провадження з отриманням точних відповідей на запитання чи виникненням сумнівів щодо їх правдивості (здійснюється така процедура експертом-поліграфологом через актуалізацію призабутих фактів підекспертним на основі отриманих інформаційних даних з матеріалів кримінального провадження, наданих йому слідством для ознайомлення й підготовки відповідних тестів проведення ПФЕВП);

– розкриття загальних засад запису кожного блоку тесту та питань, які будуть у них міститися, а також практичного механізму їх обговорення в міжтестовій бесіді, що є складовою проведення ПФЕВП (уточнюються, але не розкриваються особливості постановки запитань у кожному

блочи тестів із дотриманням вимог чіткості відповідей на них та поясненням їх значущості для прийняття експертного висновку експертом-поліграфологом).

Також особливістю цього етапу є:

– обговорення і коригування тестів проведення ПФЕВП, за винятком тих запитань, на які підекспертна особа відмовляється відповідати, оскільки вони містять інтимні чи інші подробиці її життя чи життя її рідних та близьких;

– отримання письмової заяви (згоди) від підекспертної особи про добровільну участь чи її відмову у проведенні ПФЕВП з метою перевірки в неї уявних слідів пам'яті (ідеальних слідів відображення) під контролем поліграфа, пов'язаних із конкретною подією та деталями кримінального правопорушення.

Стосовно останнього зазначеного вище пункту російський поліграфолог Є.І. Замілін відстоює позицію, що:

– у разі примусового опитування особи на поліграфі щодо неї відбувається явно виражене психічне насилля, що повністю суперечить закону й моралі;

– примусове опитування особи на поліграфі спричиняє мимовільне підвищення (без слів-подразників) її реакцій емоційної напруги, що не гарантує об'єктивності реєстрації відправної функції організму людини [1, с. 50].

На цьому ж етапі відбувається обговорення ключових питань предмету ініційованої експертизи, яке впливає із засад формулювання мети та завдання проведення ПФЕВП. Отримання відповідної інформації допоможе експерту-поліграфологу поставити чіткі та влучні запитання підекспертному, а також відшукати деталі, які могли бути відомі лише особі, що володіє знаннями про подію вчиненого злочину. Передтестова бесіда дає змогу експерту-поліграфологу оцінити стан самозбереження підекспертного, а саме: наскільки особа забезпечує контроль над собою. У практиці інструментальних методів психофізіологічних досліджень розроблена шкала індикації емоційного стану людини з відповідними секторами – «ослаблений», «нормальний», «високий». Перший сектор означає дуже слабе забезпечення особою самоконтролю. Це може сигналізувати про її готовність до відвертої бесіди з експертом-поліграфологом. Сектор «норма», або «нормальний», вказує на те, що процес тестування особи на поліграфі її не тривожить і вона перебуває у відносно спокійному стані. Третій сектор вказує на високі психофізіологічні зусилля самоконтролю людини [2, с. 37–40], але за цієї ситуації можлива агресія з боку підекспертного в цілому до процедури проведення ПФЕВП. Експерт-поліграфолог за допомогою такої шкали індикації емоційного стану людини має можливість отримувати й оцінювати внутрішній її стан, пов'язаний із хвилюванням і не тільки та виявити можливість протидії підекспертного ефективному проведенню ПФЕВП.

Третій етап – остаточне формулювання тесту – є надважливим для експерта-поліграфолога, оскільки полягає в прийнятті ним рішення щодо визначення типів тестових запитань для підекспертного, їх кількості та вибору методики для практичного застосування. Слід зазначити, що існує значна кількість різних тестів та методик використання. Американські дослідники поліграфа запропонували їх називати «непрямим методом» і «прямим (безпосереднім) методом», що в подальшому стали загальноприйнятими поняттями. До перших вони відносять: «тест винних знань», «тест прихованої інформації» тощо. До другого – «тест винної особи», «тест зон порівняння», «тест контрольних запитань», «тест змішаного опитувальника», «мовчазний тест», «тест «так»», «контрольний тест на позитив».

1. «Непрямий метод» («тест винних знань», «тест прихованої інформації») використовується у випадках, коли є підстави вважати, що підекспертна особа, сто-

совно якої призначено ПФЕВП, знає або ж може знати про деталі й особливості вчиненого кримінального правопорушення, однак вперто це заперечує. При цьому не піддається безпосередньому контролю й верифікації наданих нею відповідей, хоча володіє (повно чи частково) значимою інформацією, яку може знати лише причетна до злочину особа, оскільки з інших джерел вона не могла бути нею отримана [3, с. 40].

Зміст «непрямого методу» полягає у встановленні прихованої інформації чи знання особи про обставини розслідуваної події кримінального правопорушення; його застосовують як самостійно, так і в поєднанні з «прямим (безпосереднім) методом». Методика використання «непрямого методу», зокрема пошукових тестів, допомагає з'ясувати експерту-поліграфологу, звідки в підекспертного утворилися знання про деталі розслідуваної події конкретного вчиненого злочину, тобто в який спосіб вона могла їх здобути і чи підтверджується цей інформаційними даними, що містяться в матеріалах слідства, зокрема, щодо висунутих та відпрацьованих криміналістичних версій. Саме це обґрунтоване припущення слугує основою для побудови експертом-поліграфологом такого змісту запитань. За причетності підекспертного до вчинення злочину особа буде демонструвати свої сильніші фізіологічні реакції на словесні стимули (подразники), застосовані до неї експертом-поліграфологом. У «непрямому методі» всі питання тесту формулюються в уточнюючій формі. Наприклад: «Вам відомо точно, о котрій годині відбулося вбивство К...?», «Ви напевне знаєте, що в потерпілого був конфлікт саме з П...?» Питання цього ряду є гомогенними, тобто стосуються лише однієї теми дослідження. Тести «непрямих методів» передбачають перевірку висунутих припущень підекспертною особою стосовно деталей розслідуваного злочину. Але лише цих даних недостатньо для прийняття експертом-поліграфологом рішення щодо причетності чи непричетності підекспертного до злочинної події. Слід з'ясувати природу обізнаності особи про кримінальний злочин, оскільки в її пам'яті може міститися ідеальний слід відображення, отриманий з інших джерел (матеріалів досудового розслідування, спілкування з родичами потерпілого, очевидцями тощо). Якщо ж підекспертний у міжтестовій розмові не проговорив це питання з експертом-поліграфологом, то в процесі запису тесту інформаційний слід відображення, не виключено, що міг дати про себе знати. І навпаки, неволодіння особою обставинами та деталями події розслідуваного злочину жодним чином не відобразиться на результативності постановки запитань незалежно від їх спрямованості. З викладеного випливає, що призначення пошукових тестів («тесту винних знань» та «тесту прихованої інформації») дає змогу не тільки перевірити підекспертну особу на предмет володіння нею значущою інформацією для процесу розслідування злочину, а й встановити додаткові чи ще невідомі досудовому слідству обставини вчиненого кримінального правопорушення [4, с. 39].

На думку О.В. Варламова, «... перевага «непрямого методу» перед «прямим (безпосереднім)» полягає в тому, що він найменше травмує психіку підозрюваного і є найбільш точним у своєму прогнозі» [5, с. 172].

Однак питання означеного вище методу не позбавлені й прогалин, зокрема тих, що стосуються складностей отримання інформації про деталі вчиненого злочину, які можуть бути відомі лише особі, що його вчинила. Проте при грамотному проведенні ПФЕВП даний різновид тестів не має собі рівних. Японія, як країна високо розвинутих технологій, досить активно використовує поліграф та отримані за допомогою його результати у практику розслідування злочинів. Однак зазначимо, що вона надає перевагу саме «непрямим методам» тестування, зокрема, при опитуванні підозрюваних осіб у відкритому кримі-

нальному провадженні. Орієнтуючись на значний зарубіжний досвід, дослідники поліграфа пропонують враховувати його та використовувати при проведенні ПФЕВП. А саме: при побудові тестів експерти-поліграфологи мають чітко формулювати особі запитання, щоб їх зміст був зрозумілим, частково долучаючи при тому мову (жаргону, але не грубу), добре відому підекспертному. Вони повинні передбачати однозначні відповіді і не примушувати особу попередньо думати, що мав на увазі експерт-поліграфолог, ставлячи своє запитання. Для належного й ефективного проведення ПФЕВП експерт-поліграфолог повинен вкладати в зміст запитання й психологічну складову, для того щоб викликати емоційну реакцію в підекспертного, а вже потім її розшифрувати та аналізувати. З метою уникнення помилок експерт-поліграфолог може зробити декілька варіантів пред'явлення одного і того ж тесту з перестановками запитань та незначними змінами окремих слів чи фраз. Такої позиції притримується значна частина вітчизняних та зарубіжних поліграфологів. Разом із тим є й протилежні точки зору: зокрема, російський поліграфолог В.О. Варламов у свій час наголошував: «...багаторазове повторення спеціалістом поліграфа тестових стимулів є не просто не потрібним, а навіть шкідливим і спричиняє адаптацію та пригнічення реєстрованих приладом реакцій, тим самим не виявляє злочинця, причетного до конкретного кримінального правопорушення...». Натомість інші дослідники поліграфа О.Г. Венеріна та О.П. Сошніков виступили з різкою критикою проти В.О. Варламова, зазначаючи, що: «...адаптація на стимули різної значимості по-різному і протікає, реакції на малозначимі стимули пригнічуються швидше, ніж на більш значимі. Крім того, існує така характеристика, яка визначає мнливість стимулу як не випадковість викликаних нею реакцій...» [6, с. 136–142].

Висловлюючи власне бачення проблематики цього питання зазначимо, що кількість двох-трьох пред'явлень особі одного і того ж тесту є ефективною в проведенні ПФЕВП. Вони не тільки знизять рівень допущення помилки експерт-поліграфологом під час виконання експертизи, але й нададуть йому додаткової впевненості при прийнятті відповідного рішення на стадії формування експертного висновку.

2. «Прямий (безпосередній) метод». Він охоплює постановку трьох видів запитань, які застосовує послідовно в тесті експерт-поліграфолог:

а) іррелевантних («нейтральних», «буферних») – таких, що не стосуються події злочину, а лише мають на меті зменшити емоційну напругу особи, аби окреслити ступінь протікання реакцій на релевантні питання;

б) релевантних («критичних», «значущих») – тих, що стосуються обставин, які безпосередньо пов'язані з подією злочину;

в) контрольних – таких, що практично не стосуються події вчиненого злочину, однак мають у собі обвинувальний зміст [7, с. 146].

«Прямий (безпосередній) метод» був розроблений і зорієнтований на використання в поєднанні з іншими тестами. Методи релевантних-іррелевантних (значущих-незначущих) запитань у свій час значного поширилися в Західній Європі та США. Для простоти і наочності спеціалісти вирішили іменувати ці тестові запитання «значущими» («критичними») і «нейтральними» («буферними»). У методиці контрольних запитань використовуються іррелевантні («нейтральні») та релевантні «значущі» («критичні») питання [8, с. 118].

Усі вони формулюються із запитань, які підпорядковуються загальним правилам проведення ПФЕВП. «Контрольні» й «значущі» тестові питання будуються в обвинувальній формі. Однак такі запитання можуть емоційно травмувати підекспертного. Тому загально визнано, що «прямий метод» доцільно застосовувати після «не-

прямого», при тому порядок розташування кожного з них є чітко визначений і незмінний. Означені вище типи тестів по-різному впливають на підекспертну особу в силу володіння нею певними знаннями про подію злочину, інформаційні дані про яку перевіряються ПФЕВП. Іноді постановка релевантних «значущих» запитань викликає в підекспертного певний страх, оскільки для нього існує висока ступінь ризику бути викритим у вчиненому кримінальному правопорушенні за умови, якщо він дійсно має до нього причетність. Варто сказати, що кожний із застосованих тестів містить індивідуальне змістове і психологічне навантаження. А поєднання різних типів запитань у відповідній послідовності відображає в цілому формат тестового опитування особи на поліграфі. При цьому підекспертна особа не повинна знати, де саме, в якому місці конкретного тесту є те запитання, що дозволяє їй знизити рівень психологічної протидії. Перед записом кожного нового тесту експерт-поліграфолог ознайомлює підекспертну особу з тематикою винесених у цей блок запитань і обговорює їх. Це робиться задля того, щоб вона мала чітке уявлення про предмет питань, які є в тесті, а при його записі могла без страху і запинки однозначно відповісти «так» чи «ні», як того вона бажає.

Своєрідними у блоці «прямих (безпосередніх) методів» є іррелевантні («нейтральні», «буферні») запитання. Вони охоплюють загально-просторову спрямованість дослідження і практично не стосуються предмету проведення ПФЕВП. Їх поліграфологи називають по-різному: «нульові», «буферні», «нейтральні», саме остання назва є найбільш вживаною. Ці запитання не містять нічого того, що потребувало б перевірки, а тому реакції особи на них не враховуються в загальний обрахунок результатів отриманих комп'ютерних поліграм. Основне призначення такого рівня запитань – це зниження можливої напруги в підекспертної особи, яка виникає під час проведення ПФЕВП. Вони слугують необхідними паузами в кожному блоці тесту та орієнтовані на відновлення нормальних психофізіологічних реакцій підекспертної особи. Хоча недооцінювати зміст «нейтральних» запитань не варто, адже вони мають певне психологічне навантаження і призначення. По-перше, експерти-поліграфологи за допомогою них частково завальовують значимі питання, які містяться в тесті, тим самим надають підекспертному можливість дещо знизити рівень хвилювання, відповідаючи на поставлені запитання. По-друге, у більшості тестів вони є своєрідними індикаторами для порівняння реакцій, отриманих на релевантні і контрольні питання. А тому іррелевантні «нейтральні» запитання базуються на простоті та доступності їх постановки, а їх зміст не викликає провокаційних емоційних реакцій підекспертного. Відповіді на запитання такого ґатунку є майже стовідсотково правдивими, що дає можливість порівнювати отримані результати із запропонованими перевірочними запитаннями. Рішення щодо позитивної чи негативної відповіді підекспертною особою приймається практично автоматично. Постановку таких запитань під час проведення ПФЕВП особи сприймають як елемент доброзичливого ставлення до них експерт-поліграфологом, оскільки в питаннях відсутні будь-які загрози на виявлення неправди.

Без перебільшення складними в блоці «прямих (безпосередніх) методів» є контрольні запитання. Їх ще відносять до категорії найбільш проблемних, хоча вони безпосередньо не пов'язані з перевірочними релевантними «значущими» питаннями, але враховують загально, домінуючу тему підготовленого тесту. Такі запитання в тесті виступають інформаційним тривожним блоком, адже мають у собі провокаційні складові. У свій час вони були піддані науковій критиці, тому що і в непричетній особі до злочину перевірочні запитання часто викликали почуття страху щодо неправдивого обвинувачення порівняно із

нейтральними запитаннями. Прибічники та противники такого рівня запитань по-різному ставилися до їх використання під час проведення психофізіологічних досліджень чи експертиз із використанням поліграфа. Компромісним варіантом стали запропоновані дослідниками інструментальних методів психодіагностики контрольні запитання. Ідея такого підходу належить Карлу Юнгу, який 1910 р. використав, поряд із «критичними» та «нейтральними» запитаннями, так звані «тривожні» слова, які безпосередньо не стосувалися злочину, однак мали певний негативний зміст. Нині контрольні запитання використовуються в кожному блоці тестів. Вони можуть формулюватися достатньо широко, оскільки за своєю суттю володіють деяким обвинувальним змістом і стосуються соціально неприйнятної особі поведінці. Наприклад, «Ви знаєте, хто саме міг вчинити даний злочин..?». Суб'єкт, який не впевнений у правильності своєї відповіді, може говорити й неправду, відповідаючи на контрольні запитання. Тому сам зміст таких запитань на етапі підготовки до проведення ПФЕВП обов'язково має бути ретельно обговорений з особою перед записом кожного блоку тесту.

Що стосується практики застосування контрольних запитань, то експерти-поліграфологи здебільшого впроваджують такі їх типи:

– контрольне запитання про минуле, що не стосується розслідуваної події злочину. Наприклад, (у віковому проміжку від 18 і 25 років) «Ви викрадали, що-небудь у віці...?»

– контрольне запитання на теперішній час, у якому розглядаються події, що трапилися під час розслідуваного кримінального правопорушення. Наприклад, «Ви забрали із сейфа триста доларів США?» (перевірочне запитання); «Вам хотілося б викрасти що-небудь із супермаркету?» (контрольне запитання).

– контрольне запитання Дж. Рейда, що поєднує як знання щодо розслідуваної події злочину, так і дані, що не мають відношення до кримінального правопорушення. Воно формулюється на основі проблеми, розглянутої в перевірочному запитанні, і не віддалене в часі від події злочину, який відбувся. Наприклад, «Ви вбили громадянина Л...?» (контрольне запитання); «Ви вбили громадянина К...?» (перевірочне запитання) [9].

При цьому слід дотримуватися такої особливості, щоб обвинувальний зміст контрольних запитань у конкретному блоці тесту не перевищував змісту обвинувачень, що містяться у релевантних «значущих» питаннях. Якщо ж буде навпаки, то цілком можна вести мову про тактичну помилку, допущену експертом-поліграфологом у цьому блоці тестових запитань.

Ключовими в блоці «прямих (безпосередніх) методів» є релевантні «значущі» запитання. Вони спрямовані на встановлення верифікації отриманих раніше інформаційних даних від підекспертного досудовим слідством у процесі проведення слідчих (розшукових) дій. Запитання такого типу обов'язково мають місце в кожному підготовленому тесті, і їх може бути декілька в одному блоці. При формулюванні таких запитань експерт-поліграфолог має уникати їх подвійного значення, оскільки це може дати суттєві похибки, що відобразяться на отриманих результатах або ж взагалі негативно позначаться на сукупності знань про подію, яка розслідується. Логіка релевантних «значущих» запитань полягає у виявленні більш сильної реакції, проявленої на них підекспертною особою, ніж на іррелевантні «нейтральні», що дозволяє зробити висновок про причетність особи до вчинення розслідуваної події злочину.

Під час проведення ПФЕВП експерти-поліграфологи використовують також і «провокуючі запитання», якими визначають рівень тривоги підекспертного та проводять йому стимуляцію у випадку ускладненні відповіді на поставлене питання. Основна мета таких запитань – це ви-

значити загальний рівень реагування особи на питання тесту. За допомогою «провокуючих запитань» можна перевірити відносний рівень тривоги підекспертного, формулюючи йому, наприклад, такі запитання: «У Вас є підстави боятися результатів тестування?», «Ви довіряєте результатам тесту?». Провокуючі запитання частіше за все пред'являються перед початком тестування, для того щоб емоційне напруження особи не спадало, а перебувало в стабільному тонусі.

Не менш важливими в тестовому опитуванні особи є запитання «відволікаючої проблеми» (симптоматичні запитання). Вони у свій час були запропоновані вченим Бакстером; за допомогою їх виявляють проблемні ситуації, які виникли в підекспертного у зв'язку з розслідуваною подією злочину, а їх окремі засади є предметом проведення ПФЕВП. Але при застосуванні зазначених тестових питань може виникнути в особи й інша реакція, причому не менш сильна, безпосередньо не пов'язана з метою та завданнями ініційованої експертизи, наприклад:

а) Чи лякає Вас те, що я поставлю Вам запитання, яке ми не обговорювали?

б) Ви впевнені в тому, що я не поставлю Вам запитання, яке ми не обговорювали?

в) Вважаєте Ви, що я не поставлю Вам запитання, яке ми не обговорювали перед записом цього тесту?

г) Чи довіряєте Ви мені, коли я кажу, що не буду ставити запитання, які нами не обговорювалися?

д) Чи ставив я Вам будь-які запитання під час тестування, яких ми не обговорювали? [9].

При побудові таких типів тестів Бакстер використовував інститут слабких і сильних запитань. Ця техніка досить широко розповсюджена сьогодні в США. Зокрема, вона має своє маркування і кольоровий код, хоча все є умовним і за своєю силою більше належить до бажаного, ніж до реального. Для певної частини поліграфологів підхід ученого Бакстера є значимим, а для іншої – ні. Все це обґрунтовується відсутністю єдиних стандартів з підготовки поліграфологів, різних наукових шкіл, індивідуальності й ментальності тощо. Головне – це розуміння того, що ефективне проведення ПФЕВП може бути реалізоване лише за умови, коли експерт-поліграфолог є професіоналом у галузі поліграфології. Якщо ж у нього не має відповідної теоретичної та практичної підготовки, то наявність найсучаснішої моделі поліграфа не забезпечить йому належного успіху. Нерозуміння значущості підготовки тестів та їх змістовного наповнення у важливому і відповідальному процесі проведення ПФЕВП не надасть очікуваного результату всім тим, хто на нього так сподівався.

Висновки. Узагальнюючи викладене вище, доходимо висновку про те, що:

1. процес формування відповідних етапів проведення ПФЕВП – це окрема діяльність експерта-поліграфолога, під час яких він реалізує свої спеціальні знання, вміння та навички, спрямовані на досягнення мети й завдання ініційованого експертного дослідження, в якому чільне місце посідають поліграфні тести;

2. використання експертом-поліграфологом «непрямих методів» тестування передбачає собою конструювання відповідних запитань особі орієнтованого, уточнюючого, але не обвинувального змісту, що формуються в окремий блок, для отримання інформаційних даних від підекспертного в процесі виконання ПФЕВП в межах визначеного кримінального судочинства;

3. застосування експертом-поліграфологом «прямих (безпосередніх) методів» тестування в процесі проведення ПФЕВП дає змогу зрозуміти, чи володіє підекспертна особа знаннями про подію вчиненого злочину, чи ні, якою мірою і з яких джерел та які якісно нові інформаційні дані отримує досудове слідство в напрямі розслідування конкретного розслідуваного злочину.

ЛІТЕРАТУРА

1. Замылин Е.И. Правовое положение участников уголовного процесса на момент проведения инструментальной диагностики эмоциональной напряженности (ИДЭН)] / Е.И. Замылин. // Деятельность правоохранительных органов по реализации норм международного права и защите прав человека. Волгоград, 1998 – С. 50
2. Прукс П. Уголовный процесс: научная «детекция лжи». Инструментальная диагностика эмоциональной напряженности и возможности ее применения в уголовном процессе / П. Прукс – Тарту: Изд-во Тартуского ун-та, 1992. – 199 с.
3. Семенов В.В. Правовые, тактические и методические аспекты использования полиграфа в уголовном судопроизводстве: учеб. пособие / В.В. Семенов, Л.Н. Иванов – М.: Юрлитинформ, 2008. – 184 с.
4. Белюшина О.В. Правовое регулирование и методика применения полиграфа в раскрытии преступлений: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Ольга Вячеславовна Белюшина. – М., 1998. – 172 с.
5. Варламов В.А. Детектор лжи: учеб. издание. / В.А. Варламов – М.: ООО «ПЕР СЭ-Пресс», 2004. – 352 с.
6. Венерина О.Г. Оперативная психодиагностика личности в ходе психофизиологического исследования с применением полиграфа / О.Г. Венерина, А.П. Сошников // Материалы международной научно-практической конференции (2-4 декабря 2008 года). М. : «Редакционная коллегия», 2009. – С. 136–142.
7. Образцов В.А. Криминалистическая психология: учеб. пособие для вузов. / В.А. Образцов, С.Н. Богомолова – М. : ЮНИТИ-ДАНА. – 2002. – 448 с.
8. Барко В.И. Конструирование вопросов для полиграфных обследований, осуществляемых полицией США/ В.И. Барко, О.В. Шаповалов // Психопедагогика в правоохранительных органах – Омск. – 2000. – № 1(13). – С. 117–120.
9. Корчагин М.Н. Использование полиграфа («детектора лжи») в процессе раскрытия преступлений: лекция. / М.Н. Корчагин – Московский юридический институт. – М. : МЮИ МВД России. – 1988.

УДК 343.985:343.542.1-053.2(477)

ПЛАНУВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ПОДАЛЬШОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДИТЯЧОЮ ПОРНОГРАФІЄЮ

Паляничко Д.Г.,
к.ю.н., адвокат, асистент кафедри криміналістики
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена з'ясуванню специфіки планування та організації процесу розслідування злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією, на його подальшому етапі, що включає розробку системи типових слідчих ситуацій, загальних і спеціальних тактичних завдань, способів їх вирішення, а також визначення слідчих версій і засобів їх перевірки при розслідуванні злочинів досліджуваної категорії.

Ключові слова: планування, організація, розслідування, подальший етап, злочини, порнографія, дитяча порнографія.

Паляничко Д.Г. / ПЛАНИРОВАНИЕ И ОРГАНИЗАЦИЯ ПОСЛЕДУЮЩЕГО ЭТАПА РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С ДЕТСКОЙ ПОРНОГРАФИЕЙ / Национальный университет «Одесская юридическая академия», Украина

Статья посвящена выяснению специфики планирования и организации процесса расследования преступлений, связанных с детской порнографией, на его последующем этапе, который включает разработку системы типичных следственных ситуаций, общих и специальных тактических задач, способов их решения, а также определение следственных версий и средств их проверки при расследовании преступлений исследуемой категории.

Ключевые слова: планирование, организация, расследование, дальнейший, этап, преступления, порнография, детская порнография.

Palyanychko D.G. / PLANNING AND ORGANIZATION OF THE NEXT STEP IN THE INVESTIGATION OF CRIMES, RELATED TO THE CHILD PORNOGRAPHY / National University «Odessa Law Academy», Ukraine

The article is devoted to the elucidation of the planning and organizing peculiarities during the investigation of child pornography crimes on the latest step. Such investigation includes a) the development of typical investigative situations, b) solving of the general and specific tactical problems, c) identifying investigative leads and methods of their verification.

As author proved, child pornography crimes have been revealed not only as a separate offense, but also in a connection with the revelation of other types of offenses. Thus, the offender activity in a creation of child pornography products often been associated with rape, forcible sexual insults way etc. Import of the pornographic materials is associated with the contraband or violation of customs regulations, etc. Production and distribution of child pornography goods have been connected with the violation of the economic activity order, exactly without a patent or license so on.

Author recommend during the investigation of child pornography crimes conduct the following secret investigative actions as an interference in the private communication; interception of electronic information systems, inspection of inaccessible public places, home or other property; visual observation and so on.

The most common public investigation methods of child pornography crimes are the following : investigating reviews, searches, interrogations, expertise and so on. Algorithm of the investigation and the development of tactical operations were determined in each case, according to the investigation tasks.

Key words: planning, organization, investigation further stage, crime, pornography, child pornography.

Значення подальшого етапу розслідування злочинів для окремих методик у криміналістичній літературі оцінюються по-різному. Так, окремі криміналісти, такі як М. О. Селіванов [1, с. 7–79], Л. А. Сергеев [2, с. 447–449], Ю. М. Лукін [3, с. 77–80] та інші, слушно акцентують увагу на організаційно-тактичному і методичному значенні початкового етапу розслідування, але водночас недооцінюють роль наступного етапу, його вирішальну роль для успішного розслідування в цілому. «Заключним розділом окремої криміналістичної методики, – писав Р. С. Белкін, –

ми вважаємо опис типового переліку й особливостей тактики наступних слідчих дій і їхнього сполучення з оперативно-розшуковими заходами, що здійснюються на цьому етапі розслідування» [4, с. 749]. У методиках розслідування окремих груп злочинів рекомендації стосовно проведення організації подальшого етапу розслідування або взагалі відсутні [5, с. 467–486, 479], або обмежуються переліком характерних слідчих дій, супроводжуваних невеликим коментарем [6, с. 283–284]. Зазначений підхід найчастіше пояснювався авторами як неможливість або